Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 347

AKSIOLOGIK MUVOZANATNING DEMOKRATIK JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI: XALQ SUVERENITETI, IJTIMOIY BIRDAMLIK VA FUQAROLIK MAS’ULIYATI O‘RTASIDAGI DIALEKTIK MUNOSABATLAR

Iqboljon Tursunaliyevich Boltaboyev*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
✉ boltaboyev@85gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada demokratik jamiyat taraqqiyotida aksiologik muvozanat falsafiy va normativ nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi xalq suvereniteti, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyati o‘rtasidagi normativ muvozanatning demokratik taraqqiyot uchun zarur shartlarini asoslash. Metodologik asos sifatida dialektik, konseptual, qiyosiy, aksiologik va refleksiv tahlil usullaridan foydalanildi. Natijada “suveren iroda, solidar munosabat, mas’ul fuqaro” aksiologik konturi asosida mezonlar tizimi ishlab chiqildi va asosiy konseptual ziddiyatlarning yechim chegaralari ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar

aksiologik muvozanat, xalq suvereniteti, ijtimoiy birdamlik, fuqarolik mas’uliyati, demokratiya, pluralizm, umumiy manfaat

DOI: 10.5281/zenodo.23360375

KIRISH

Zamonaviy demokratik jamiyatlarda demokratik jamiyat taraqqiyotida aksiologik muvozanat muammosi ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarning markaziy yo‘nalishlaridan biridir. Masalaning dolzarbligi shundaki, xalq suverenitetini faqat ko‘pchilik irodasi bilan aynanlashtirish birdamlik va fuqarolik mas’uliyati kabi cheklovchi-demokratik qadriyatlarning normativ ahamiyatini susaytirishi mumkin. Demokratik institutlar murakkablashgani sari adolat alohida siyosiy qarorning axloqiy bahosi emas, balki hokimiyat, shaxs, guruh va institutlar o‘rtasidagi munosabatlar qanday tuzilishini belgilovchi tizimli prinsipga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, adolatni faqat normativ ideal yoki siyosiy shior sifatida emas, uning ijtimoiy borliqdagi ishlash mexanizmlari bilan birga tahlil qilish zarur.

Mavzuning nazariy muammosi suverenitet, birdamlik va mas’uliyat ko‘pincha siyosiy nazariya, axloq va fuqarolik tarbiyasida alohida tahlil qilinadi; ularni yagona aksiologik tizim sifatida bog‘lovchi dialektik mexanizm yetarli ochilmagan. O‘zbekiston olimlarining zamonaviy ishlari milliy ijtimoiy-falsafiy kontekstda adolat, demokratiya va inson qadr-qimmati masalalarini faol rivojlantirmoqda [1, p. 110–115; 2, p. 379–386]. Ushbu tadqiqotlar milliy transformatsiya jarayonida adolatni institutsional va ma’naviy mezonlar bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Biroq maqolaning vazifasi mavjud qarashlarni takrorlash emas, balki ularning falsafiy asoslaridan kelib chiqib kategoriyalar o‘rtasidagi ichki munosabatni tizimlashtirishdir. Rus tilidagi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ham adolatning ijtimoiy, huquqiy va falsafiy qirralari turli metodologik pozitsiyalarda ochilgan [3, p. 77–88; 4, p. 456–469]. Ularning umumiy kuchli tomoni konkret institutsional muammolarni normativ kategoriyalar bilan bog‘lashidir. Shu bilan birga, ayni yondashuvlarning konseptual chegaralari turli qadriyatlar o‘rtasidagi nisbatni yaxlit dialektik model doirasida qayta o‘rganish ehtiyojini yuzaga chiqaradi. Ingliz tilidagi va boshqa xorijiy tadqiqotlar xalq suvereniteti, ijtimoiy birdamlik hamda fuqarolik mas’uliyati masalalarini

xalqaro siyosiy-falsafiy bahslar bilan bog‘laydi [5, p. 68–88; 6, p. 659–668; 7, p. 338–362; 8, p. 331–347]. Ushbu korpus masalani faqat bitta milliy tajriba bilan cheklamasdan, normativ argumentlarning umumlashtirilish darajasini sinash imkonini beradi.

Mazkur maqolaning tadqiqot savoli quyidagicha qo‘yiladi: xalq suvereniteti, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyati o‘rtasidagi munosabatni qanday normativ asosda tashkil etish mumkin, toki bir tamoyilning kuchayishi ikkinchisining mazmunini yemirmasin? Ushbu savolga javob izlashda tadqiqot demokratik jamiyatning qadriyatlar tizimini obyekt, suverenitet, birdamlik va mas’uliyatning o‘zaro cheklovchi hamda o‘zaro kuchaytiruvchi dialektik aloqalarini esa predmet sifatida belgilaydi. Maqsad xalq suvereniteti, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyati o‘rtasidagi normativ muvozanatning demokratik taraqqiyot uchun zarur shartlarini asoslash. Maqsadga erishish uchun tushunchalarning semantik chegaralari aniqlanadi, ularning tarixiy-normativ transformatsiyasi taqqoslanadi va ziddiyatlarni muvozanatlashtiruvchi konseptual model ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning boshlang‘ich gipotezasi shundan iboratki, “suveren iroda, solidar munosabat, mas’ul fuqaro” aksiologik konturining unsurlari bir-biriga tashqi cheklov emas, o‘zaro legitimlashtiruvchi shart sifatida qaralganda adolatning normativ mazmuni chuqurroq ochiladi. Bunday pozitsiya monistik yondashuvdan farq qiladi: u adolatni yagona maksimal qiymat bilan o‘lchamaydi. Aksincha, tamoyillar o‘rtasida lexik ustuvorlik o‘rnatishdan oldin ularning ijtimoiy vazifasi, zarar xavfi va institutsional amalga oshish shartlari tahlil qilinadi.

Maqolaning nazariy pozitsiyasi relatsion va institutsional yondashuvlarni birlashtiradi. Relatsion nuqtai nazar jamiyat a’zolarining maqomi va o‘zaro munosabat sifatini markazga qo‘ysa, institutsional yondashuv ushbu maqomni amalda ta’minlaydigan qoidalar, protseduralar va javobgarlik mexanizmlarini tahlil qiladi. Shu bois natijalar empirik eksperiment natijalari sifatida emas, tekshiriladigan konseptual tezislar va normativ mezonlar sifatida taqdim etiladi. Bu chegarani aniq belgilash falsafiy maqolada metodologik halollik uchun muhimdir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi uch yo‘nalishda ifodalanadi: birinchidan, uch qadriyat dialektik cheklovlar tizimi sifatida konseptuallashtirildi; ikkinchidan, birdamlik demokratik pluralizmni kamaytiruvchi emas, uni normativ boshqaruvchi mexanizm sifatida talqin qilindi; uchinchidan, fuqarolik mas’uliyatining suverenitet legitimligini mustahkamlovchi funksiyasi asoslandi. Ushbu yangiliklar umumiy nazariy tizimni yaratishga da’vo qilmaydi; ular mavzuni tahlil qilish uchun aniqroq kategoriyalar va baholash savollarini beradi. Shuning uchun maqolaning konseptual modeli keyingi empirik tadqiqotlar, siyosat tahlili va qiyosiy falsafiy izlanishlar uchun gipotezalar ishlab chiqish vositasi sifatida qaraladi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. Manbalarni saralashda uch mezon qo‘llandi: mavzuga bevosita aloqadorlik, normativ argumentning aniqligi va maqola muammosining kamida bitta asosiy kategoriyasini konseptual yoritishi. Bibliografik korpus ma’lumotlarni statistik reprezentativlik uchun emas, nazariy pozitsiyalarni qiyoslash uchun ishlatildi.

Dialektik metod qarama-qarshi ko‘rinadigan normativ talablarning ichki bog‘lanishini aniqlash uchun qo‘llandi. Bu metod ziddiyatni bartaraf etiladigan xato emas, tushunchaning rivojlanish manbai sifatida ko‘radi. Tahlilda har bir prinsipning ijobiy funksiyasi bilan birga uning mutlaqlashtirilganda keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan normativ xavfi ko‘rsatildi. Natijada sintez mexanik o‘rtacha emas, tamoyillarning funksional chegaralarini qayta belgilash sifatida tushunildi.

Konseptual tahlil asosiy terminlarning ma’no diapazonini ajratish, ularni o‘zaro chalkashtiruvchi ekvivalentliklardan saqlash va operatsional savollarga aylantirishga xizmat qildi. Qiyosiy metod turli ilmiy an’analardagi argumentlarni bir xil muammo maydonida solishtirish imkonini berdi. Aksiologik tahlil esa qaror yoki institutning faqat samaradorligini emas, uning qadr-qimmat, erkinlik, tenglik, ishtirok va javobgarlikka ta’sirini baholash uchun ishlatildi.

Refleksiv muvozanat prinsipi umumiy normativ tezislar, konkret misollar va qarshi dalillar o‘rtasida qayta aloqa yaratish uchun qabul qilindi. Biror umumiy prinsip intuitiv jihatdan maqbul bo‘lsa-da, u izchil ravishda nomutanosib yoki kamsituvchi natija bersa, prinsipning qo‘llanish sohasi qayta ko‘rib chiqildi. Aksincha,

faqat bir martalik noqulay oqibat universal normadan voz kechish uchun yetarli asos deb olinmadi. Ushbu usul normativ xulosalarni dogmatik hukmdan ko‘ra tuzatilishi mumkin bo‘lgan ilmiy pozitsiya sifatida shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, u yangi so‘rovnoma yoki eksperimental ma’lumot ishlab chiqarmaydi. Shu sababli maqolada taklif qilinadigan mezonlar “isbotlangan empirik qonuniyatlar” deb emas, manbalar va konseptual argumentlardan kelib chiqadigan nazariy natijalar deb talqin qilinadi. Mazkur chegaralash natijalarning ilmiy tekshiriluvchanligini oshiradi: keyingi tadqiqotlarda ularni indikatorlarga aylantirish, turli institutlar bo‘yicha o‘lchash va qiyoslash mumkin.

NATIJALAR

Xalq suvereniteti demokratik legitimlikning boshlang‘ich manbai bo‘lsa-da, u o‘z-o‘zidan barcha kollektiv qarorlarning axloqiy to‘g‘riligini kafolatlamaydi. Bu tezis xalq suverenitetini alohida, o‘z-o‘zidan yetarli prinsip sifatida emas, balki ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyati bilan o‘zaro shartlangan munosabat sifatida talqin qilishni talab etadi. Falsafiy jihatdan masala 'qaysi qadriyat ustun?' degan soddalashtirilgan savolga emas, qadriyatlar bir-birining legitim chegarasini qanday belgilashi masalasiga borib taqaladi. Shu sababli normativ mezon real ijtimoiy sharoit, institutlarning imkoniyati va shaxsning subyektlik maqomi bilan bir vaqtda tekshirilishi kerak. [1, p. 110–115]

Ijtimoiy birdamlik bir xillik yoki majburiy konsensus emas; u farqlarni saqlagan holda umumiy siyosiy taqdir uchun mas’uliyatni bo‘lishish qobiliyatidir. Mazkur holatning dialektik tabiati shundaki, bir tomondan, xalq suvereniteti demokratik tartibning legitim maqsadi sifatida namoyon bo‘ladi, ikkinchi tomondan esa uni mutlaqlashtirish ijtimoiy birdamlikning mazmunini toraytirishi mumkin. Demak, adolatli yechim qarama-qarshi talablarning mexanik murosasi emas, balki ularni yangi institutsional sifat darajasida uyg‘unlashtirishdir. Bunday yondashuv nazariy modelni abstrakt idealizmga tushib qolishdan saqlaydi va uni ijtimoiy amaliyotga tatbiq etish imkonini kengaytiradi. [2, p. 379–386]

Fuqarolik mas’uliyati huquqlarga qarama-qarshi majburiyatlar ro‘yxati emas, huquqlardan foydalanishning demokratik etikasini ifodalaydi. Bu yerda asosiy metodologik xato natija tengligini imkoniyat tengligi bilan aynanlashtirish yoki aksincha, formal imkoniyatni real erkinlik deb qabul qilishdan iborat. Xalq suverenitetining mazmuni shaxs mavjud resurslardan foydalana olish qobiliyati, qarorlarning ochiqligi va institutlar tomonidan keltiriladigan nomutanosib zararlarni kamaytirish bilan bog‘langandagina to‘liq ochiladi. Shu nuqtai nazardan, adolat mezoni statik taqsimot emas, balki imkoniyatlar ishlab chiqariladigan ijtimoiy mexanizmlarning sifatini ham baholaydi. [3, p. 77–88]

Aksiologik muvozanat ko‘pchilik hukmronligini konstitutsiyaviy chegaralar, ozchilik huquqlari va o‘zaro e’tirof prinsipi bilan uyg‘unlashtiradi. Nazariy jihatdan bu fikr adolatni faqat ne'matlar miqdori bilan o‘lchash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Adolat institutsional jarayonlarning qanday tashkil etilgani, qaror kimning ovozini hisobga olgani, javobgarlik qanday taqsimlangani va fuqarolik mas’uliyati qanday himoyalangani bilan ham belgilanadi. Shunday qilib, tadqiqotda natijaviy, protsessual va munosabatli adolat o‘zaro to‘ldiruvchi uch qatlam sifatida qaraladi; ularning biridagi nuqson qolgan ikki qatlamdagi legitimlikni ham zaiflashtiradi. [4, p. 456–469]

Birdamliksiz suverenitet fragmentatsiyaga, mas’uliyatsiz suverenitet esa populistik qisqa muddatlilikka moyil bo‘lishi mumkin. Ushbu xulosani demokratiyaning transformatsion tabiati bilan bog‘laganda, institutlar tayyor va o‘zgarmas tuzilma emas, balki jamoaviy tajriba orqali doimiy qayta legitimlashtiriladigan normativ mexanizm ekanligi ko‘rinadi. Shaxsning ijtimoiy pozitsiyasi, guruhlararo tafovut va tarixiy meros ijtimoiy birdamlikni turlicha idrok etishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun adolat siyosati faqat universal qoidani e'lon qilish bilan cheklanmasdan, ushbu qoidaning turli ijtimoiy holatlardagi real oqibatlarini refleksiv baholashi lozim. [5, p. 68–88]

1-jadval. “suveren iroda, solidar munosabat, mas’ul fuqaro” aksiologik konturining tahliliy mezonlari

O‘lchov	Falsafiy mazmun	Normativ mezon	Institutsional ko‘rinish
Suveren ishtirok	Fuqarolarning siyosiy qarorlarning manbai sifatida e’tirofi	Vakillik va bevosita ishtirokning muvozanati	Saylov, maslahatlashuv, jamoaviy qaror
Birdamlik	Umumiy manfaatni farqlarni yo‘q qilmasdan shakllantirish	Guruhlararo o‘zaro e’tirof va hamkorlik	Ijtimoiy ishonch, kooperatsiya
Fuqarolik mas’uliyati	Huquqdan foydalanishni boshqalarning huquqi va umumiy oqibat bilan bog‘lash	Javobgarlik va axloqiy o‘zini cheklash	Mas’ul ishtirok, qonuniylik
Aksiologik muvozanat	Uch qadriyatning bir-birini mutlaqlashuvdan saqlashi	Pluralizm sharoitida umumiy normativ minimum	Muloqot, murosa, konstitutsiyaviy madaniyat

Suverenitetning real mazmuni fuqarolarning faqat ovoz berish huquqida emas, qarorlarning ma’nosini tushunish, muhokama qilish va nazorat qilish imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Natijada xalq sovereniteti, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyati o‘rtasidagi munosabat 'nol yig‘indili' raqobat sifatida emas, o‘zaro mustahkamlovchi normativ arxitektura sifatida talqin qilinadi. Bir tamoyilning barqarorligi boshqasining inkoriga emas, uning institutsional kafolatiga bog‘liq. Mazkur qarash davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni paternalistik sxemadan chiqarib, huquq, javobgarlik, ishtirok va hisobdorlikning bir butun tizimiga aylantirishga imkon beradi; aynan shu holat “suveren iroda, solidar munosabat, mas’ul fuqaro” aksiologik konturining konseptual asosini tashkil qiladi. [6, p. 659–668]

Demokratik jamiyatda umumiy manfaat oldindan tayyor mohiyat emas; u kommunikativ jarayonlarda shakllanadigan va muntazam qayta ko‘rib chiqiladigan normativ konstruksiyadir. Bu tezis xalq suverenitetini alohida, o‘z-o‘zidan yetarli prinsip sifatida emas, balki ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyati bilan o‘zaro shartlangan munosabat sifatida talqin qilishni talab etadi. Falsafiy jihatdan masala 'qaysi qadriyat ustun?' degan soddalashtirilgan savolga emas, qadriyatlar bir-birining legitim chegarasini qanday belgilashi masalasiga borib taqaladi. Shu sababli normativ mezon real ijtimoiy sharoit, institutlarning imkoniyati va shaxsning subyektlik maqomi bilan bir vaqtda tekshirilishi kerak. [7, p. 338–362]

Fuqarolik mas’uliyatining kuchayishi davlat paternalizmini emas, shaxsning umumiy siyosiy makonga ongli sheriklik asosida kirishini anglatadi. Mazkur holatning dialektik tabiati shundaki, bir tomondan, xalq sovereniteti demokratik tartibning legitim maqsadi sifatida namoyon bo‘ladi, ikkinchi tomondan esa uni mutlaqlashtirish ijtimoiy birdamlikning mazmunini toraytirishi mumkin. Demak, adolatli yechim qarama-qarshi talablarning mexanik murosasi emas, balki ularni yangi institutsional sifat darajasida uyg‘unlashtirishdir. Bunday yondashuv nazariy modelni abstrakt idealizmga tushib qolishdan saqlaydi va uni ijtimoiy amaliyotga tatbiq etish imkonini kengaytiradi. [8, p. 331–347]

Aksiologik muvozanat pluralizmni xavf sifatida emas, umumiy qoidalarning legitimligini tekshiradigan demokratik resurs sifatida talqin qilish imkonini beradi. Bu yerda asosiy metodologik xato natija tengligini imkoniyat tengligi bilan aynanlashtirish yoki aksincha, formal imkoniyatni real erkinlik deb qabul qilishdan iborat. Xalq sovereniteting mazmuni shaxs mavjud resurslardan foydalana olish qobiliyati, qarorlarning ochiqligi va institutlar tomonidan keltiriladigan nomutanosib zararlarni kamaytirish bilan bog‘langandagina to‘liq ochiladi. Shu nuqtai nazardan, adolat mezoni statik taqsimot emas, balki imkoniyatlar ishlab chiqariladigan ijtimoiy mexanizmlarning sifatini ham baholaydi. [1, p. 110–115]

Siyosiy institutlar birdamlikni buyruq bilan yarata olmaydi, biroq adolatli protseduralar, ochiq muloqot va teng e’tirof orqali uning shartlarini shakllantira oladi. Nazariy jihatdan bu fikr adolatni faqat ne'matlar miqdori bilan o‘lchash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Adolat institutsional jarayonlarning qanday tashkil etilgani, qaror kimning ovozini hisobga olgani, javobgarlik qanday taqsimlangani va fuqarolik mas’uliyati qanday himoyalangani bilan ham belgilanadi. Shunday qilib, tadqiqotda natijaviy, protsessual va munosabatli adolat o‘zaro to‘ldiruvchi uch qatlam sifatida qaraladi; ularning biridagi nuqson qolgan ikki qatlamdagi legitimlikni ham zaiflashtiradi. [2, p. 379–386]

MUHOKAMA

Olingan natijalar demokratik jamiyat taraqqiyotida aksiologik muvozanatni bir o‘lchovli formulaga tushirish qiyinligini ko‘rsatadi. O‘zbek manbalaridagi milliy transformatsiya, adolat va qadriyatlar konteksti [1; 2] ushbu mavzuning jamiyatning konkret tarixiy tajribasidan uzilmasligini ta’kidlaydi. Rus ilmiy adabiyotidagi konseptual va institutsional tahlillar [3; 4] esa prinsiplarning huquqiy hamda ijtimoiy ifodasini aniqlashtiradi. Xorijiy tadqiqotlar [5–8] muammoning

universal normativ qirralarini ochib beradi. Ularni bir modelga keltirish nazariy farqlarni yo‘qotmaydi, aksincha qaysi darajada umumlashtirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Muhokamaning birinchi muhim natijasi shuki, xalq suverenitetini mutlaq ustuvor qiymat sifatida ko‘rish ijtimoiy birdamlik yoki fuqarolik mas’uliyatining legitim talablarini ko‘rinmas qilishi mumkin. Biroq bundan qadriyatlar orasida hech qanday tartib yo‘q degan relativistik xulosa kelib chiqmaydi. Taklif qilinayotgan modelda inson qadr-qimmatiga zarar, asoslanmagan kamsitish, ovozni tizimli ravishda chetlatish va javobgarlikdan qochish kabi holatlar normativ “qizil chiziqlar” vazifasini bajaradi. Demak, muvozanat har qanday kompromissni oqlash emas, murosa qilish mumkin bo‘lmagan minimal chegaralarni ham belgilashdir.

Ikkinchi natija institutsional vositachilikka taalluqlidir. Falsafiy prinsip real siyosatga bevosita ko‘chirilmaydi; u mezon, protsedura, indikator va javobgarlik tizimlari orqali institutsional shaklga kiradi. Shu bosqichda semantik yo‘qotish xavfi paydo bo‘ladi: masalan, keng ma’nodagi ijtimoiy birdamlik faqat bitta statistik ko‘rsatkichga aylantirilsa, uning munosabatli yoki aksiologik mazmuni kamayadi. Shuning uchun operatsionallashtirish falsafiy tushunchani “o‘lchab bo‘ladigan narsa”ga qisqartirish emas, uning turli qirralarini bir nechta indikator orqali ifodalash jarayoni sifatida tushunilishi zarur.

Uchinchi natija demokratik legitimlik bilan bog‘liq. “suveren iroda, solidar munosabat – mas’ul fuqaro” aksiologik konturi fuqarolarning institutlarni baholashida faqat yakuniy manfaat emas, protsedura, tushuntirish, hurmat va ishtirok ham muhimligini nazarda tutadi. Bu holat jamoatchilik bilan aloqani PR vazifasidan normativ hisobdorlik vazifasiga aylantiradi. Institut qaror sababini ochiqlashi, ta’sir ko‘rgan guruhlarning dalillarini qabul qilishi va jiddiy xato aniqlansa tuzatish mexanizmini ishga tushirishi kerak. Bunday refleksivlik zaiflik emas, transformatsion demokratiyada legitimlikni doimiy ravishda qayta ishlab chiqarish usulidir.

Xalq suverenitetining zamonaviy talqini milliy siyosiy hamjamiyat ichidagi xilma-xillikni va transmilliy bog‘liqliklarni bir vaqtning o‘zida hisobga olishi kerak. Ushbu xulosani demokratiyaning transformatsion tabiati bilan bog‘laganda, institutlar tayyor va o‘zgarmas tuzilma emas, balki jamoaviy tajriba orqali doimiy qayta legitimlashtiriladigan normativ mexanizm ekanligi ko‘rinadi. Shaxsning ijtimoiy pozitsiyasi, guruhlararo tafovut va tarixiy meros ijtimoiy birdamlikni turlicha idrok etishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun adolat siyosati faqat universal qoidani e'lon qilish bilan cheklanmasdan, ushbu qoidaning turli ijtimoiy holatlardagi real oqibatlarini refleksiv baholashi lozim. [7, p. 338–362]

Demokratik taraqqiyotning barqarorligi hokimiyat manbai, ijtimoiy aloqadorlik va shaxsiy javobgarlikning uzviy birligiga bog‘liq. Natijada xalq suvereniteti, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyati o‘rtasidagi munosabat 'nol yig‘indili' raqobat sifatida emas, o‘zaro mustahkamlovchi normativ arxitektura sifatida talqin qilinadi. Bir tamoyilning barqarorligi boshqasining inkoriga emas, uning institutsional kafolatiga bog‘liq. Mazkur qarash davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni paternalistik sxemadan chiqarib, huquq, javobgarlik, ishtirok va hisobdorlikning bir butun tizimiga aylantirishga imkon beradi; aynan shu holat “suveren iroda – solidar munosabat – mas’ul fuqaro” aksiologik konturining konseptual asosini tashkil qiladi. [8, p. 331–347]

Taklif qilinayotgan yondashuvni amaliy siyosat tahliliga tatbiq etishda kamida uch bosqichni ajratish mumkin. Birinchi bosqichda qarorning bevosita maqsadi va foyda oluvchi guruhlar aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda yashirin xarajatlar, cheklangan imkoniyatlar va normativ zararlar tahlil qilinadi. Uchinchi bosqichda qarorning xalq suvereniteti, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyatiga ta’siri bir-biridan ajratilmay, o‘zaro bog‘liq indikatorlar orqali baholanadi. Ushbu usul “samarador, demak adolatli” yoki “teng, demak adolatli” kabi qisqa xulosalarning oldini oladi.

Maqola doirasida uchta amaliy tavsiya shakllantirildi: 1) jamoatchilik maslahatlashuvlarida qaror oqibatlari uchun birgalikdagi mas’uliyat mezonlarini kiritish; 2) fuqarolik ta’limida huquq, birdamlik va javobgarlikni yagona aksiologik blok sifatida o‘qitish; 3) institutsional muloqot formatlarida ozchilik ovozi va dalillangan e’tirozni himoya qilish. Ushbu tavsiyalar tayyor ma’muriy reglament emas; ular konkret soha va institutga moslashtirilishi lozim bo‘lgan normativ dizayn prinsiplari hisoblanadi. Ularning afzalligi shundaki, ular siyosiy qarorni faqat natija bilan emas, qaror ishlab chiqilgan epistemik va protsessual muhit bilan ham baholashga undaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijasida demokratik jamiyat taraqqiyotida aksiologik muvozanat alohida kategoriyalar yig‘indisi emas, “suveren iroda, solidar munosabat, mas’ul fuqaro” aksiologik konturi doirasida o‘zaro bog‘langan normativ tizim sifatida asoslandi.

Uch qadriyat dialektik cheklovlar tizimi sifatida konseptuallashtirildi. Bu xulosa nazariy tahlilda monistik mezondan ko‘p o‘lchovli baholash tizimiga o‘tish zarurligini ko‘rsatadi.

Birdamlik demokratik pluralizmni kamaytiruvchi emas, uni normativ boshqaruvchi mexanizm sifatida talqin qilindi. Shuning uchun institutlarning sifati faqat formal vakolat yoki yakuniy ko‘rsatkichlar bilan emas, protsessual va munosabatli mezonlar bilan ham baholanishi lozim.

Fuqarolik mas’uliyatining suverenitet legitimligini mustahkamlovchi funksiyasi asoslandi. Ushbu mezonlar keyingi empirik tadqiqotlarda so‘rov, ekspert bahosi yoki qiyosiy indekslar orqali operatsionallashtirilishi mumkin.

Tadqiqotning chegarasi uning nazariy-konseptual tabiatidir. Shu bois taqdim etilgan model universal empirik qonun sifatida emas, yangi dalillar bilan sinovdan o‘tkazilishi va zarur bo‘lsa tuzatilishi lozim bo‘lgan normativ-analitik konstruksiya sifatida qabul qilinadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Atakulov M.S. Yoshlarni sog‘lom ma’naviy muhit asosida tarbiyalashda fuqarolik mas’uliyati o‘rni // Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 2024. Vol. 4, Special Issue 7. p. 110–115. DOI: 10.47390/SPR1342V4SI7Y2024N15.

2. Abduraxmonov A.A. Milliylik va umuminsoniylik tamoyillari uyg‘unlashuvining nazariy-metodologik jihatlari // Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 2023. Vol. 3, No. 12/2. p. 379–386. DOI: 10.47390/SPR1342V3I12.2Y2023N58.

3. Джохадзе И.Д. Социоэтноцентризм Рорти: проблема обоснования // Вестник РУДН. Серия: Философия. 2020. Т. 24, № 1. p. 77–88. DOI: 10.22363/2313-2302-2020-24-1-77-88.

4. Морозова С.С., Будко Д.А. Особенности развития цифровой демократии: российский и зарубежный опыт // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. 2022. Т. 18, № 4. p. 456–469. DOI: 10.21638/spbu23.2022.407.

5. White S. Rousseau and the Meaning of Popular Sovereignty // Ideas That Matter. Oxford University Press, 2019. p. 68–88. DOI: 10.1093/oso/9780190904951.003.0004.

6. Wallach J.R. Sovereignty: New and Old // Political Theory. 2018. Vol. 46, No. 4. p. 659–668. DOI: 10.1177/0090591717699549.

7. Wolkenstein F. Agents of Popular Sovereignty // Political Theory. 2019. Vol. 47, No. 3. p. 338–362. DOI: 10.1177/0090591718786232.

8. Prono S. Popular Sovereignty, Citizen Control and Democracy: A Philosophical Approach // International Journal of Political Thought. 2018. Vol. 11. p. 331–347. DOI: 10.46661/revintpensampolit.3556.